

Leszek Hondo

INSKRYPCJE ŻYDOWSKIEGO CMENARZA W MUSZYNIE

Żydowski cmentarz w Muszynie znajduje się przy Smarkatym Potoczku za „Kocim Zamkiem”, na słonecznym zboczu Malnika, w miejscu zwanym Na Czołbach. Ma powierzchnię około 0,3 ha i jest ogrodzony. Edward Drozd podaje, że w latach 1995-96 wykonano i zamontowano według projektu Janusza Krzyżanowskiego nowe drewniane ogrodzenie¹. Od strony zachodniej widać także resztki starego kamiennego ogrodzenia. Był to typowy na tych terenach mur, układany z płaskich kamieni. Na cmentarzu znajduje się obecnie około 100 nagrobków². Widać także w wielu miejscach ślady po nagrobkach w postaci cokołów czy kamieni wspierających stele. Najstarsze nagrobki, jakie dotychczas udało się odnaleźć, pochodzą z 1900 roku.

Groby na żydowskim cmentarzu sytuowane są w rzędach. W Muszynie również są one widoczne. Mogiły na żydowskich cmentarzach zorientowane były najczęściej wzdłuż osi wschód-zachód. Zmarły spoczywał zwrócony na wschód, czyli spoglądał umownie w kierunku Jerozolimy, a więc tam, gdzie miało rozpocząć się zmartwychwstanie. Także tutaj zachowano ten zwyczaj. Można się domyślać, że tak wybrano miejsce pod cmentarz, aby na zboczu zachować tradycyjny sposób orientacji. Zmarłych chowano według ustalonego porządku — w rzędach i z zachowaniem zasady chronologii. W Muszynie nagrobki z okresu międzywojennego znajdują się we wschodniej części cmentarza (po prawej stronie od wejścia). Z kolei najstarsze nagrobki znajdują się z drugiej strony.

Na tradycyjnych nagrobkach umieszczano inskrypcje wyłącznie w języku hebrajskim. Od połowy XIX wieku, wraz z pojawieniem się tendencji emancypacyjnych i asymilatorskich, wystąpiły odstępstwa od tej zasady. Rozpowszechniły się obok hebrajskich inskrypcje w języku niemieckim, a pod koniec XIX wieku w języku polskim.

W okresie międzywojennym teksty w języku polskim można już spotkać stosunkowo często. Na cmentarzu w Muszynie też jest przykład inskrypcji „polskiej”³:

„B.P. (błogosławionej pamięci!)
Gutwirt Netti.
Zmarła w lutym
1936 roku.”

1 Edward Drozd, *Muszyńskie cmentarze*, w: *Almanach Muszyny*, 1997, s. 52.

2 Wykonanie szczegółowej inwentaryzacji wymagałoby usunięcia roślinności porastającej cmentarz i utrudniającej dostęp do nagrobków.

3 Tekst wtórny, umieszczony zapewne po wojnie. Wskazuje na to brak dokładnej daty śmierci.

Tekst większości inskrypcji ułożony jest według pewnego schematu. Wyrósł on z tradycji, ale nie był wyłącznie obowiązujący i mógł być modyfikowany. Stereotypowa forma przedstawia się w następujący sposób:

1. Formuła pogrzebowa.
2. Epitety i zwroty pochwalne obrazujące cnoty zmarłego.
3. Imię.
4. Data śmierci (czasami data pogrzebu).
5. Zakończenie.

Początkiem każdej inskrypcji jest formuła pogrzebowa: „tu pochowany”. Zazwyczaj występuje jako skrót, który jest często wkomponowany w ornament powyżej właściwej inskrypcji.

Inskrypcje, oprócz pojedynczych epitetów, zawierają zwroty pochwalne. Są to najczęściej dosłowne zwroty biblijne lub talmudyczne, albo ich parafrazy. Określają one przede wszystkim cechy charakteru zmarłej osoby. Sporadycznie występują zwroty odnoszące się do wyglądu zewnętrznego. Po ciągu epitetów, a przed imieniem zmarłego, znajdują się dane dotyczące zajęcia i funkcji pełnionych w gminie oraz stopni edukacji religijnej. W Muszynie na nagrobkach występuje w postaci skrótu tytuł „Morenu”. Jego powszechność sugeruje, że stracił swoje pierwotne znaczenie⁴ i stał się tytułem honorowym, nadawanym przez rabina starszym członkom gminy.

Na tradycyjnych nagrobkach nie spotyka się nazwisk. Tożsamość zmarłego jest podawana w formie zależności np. Icchak, syn Joela lub Lea, córka Icchaka. Również zaznaczana była przynależność do lewitów lub kohenów. Imię ojca lub — czasami w przypadku kobiet — imię męża było jedyną wskazówką identyfikacyjną przynależności rodzinnej. Żydzi w Galicji przyjęli nazwiska rodowe zgodnie z patentem Józefa II z 28 VIII 1787 roku. Brzmienie niemieckie nazwisk było spowodowane tym, że nadawali je austriaccy urzędnicy. Nowe nazwiska tworzone były mechanicznie, często ze swoistym poczuciem humoru (na cmentarzu w Muszynie: Gutwirt — dobry gospodarz). Występują także nazwiska powstałe przez połączenie „wykluczających się” członów, np. Rosenzweig (Rosen — róża, Zweig — gałąź). Mimo, że nazwiska stały się obowiązkowe, mimo surowych kar, jakimi patent groził, Żydzi pozostali wierni tradycji i jeszcze w okresie międzywojennym nie było powszechnym zwyczajem umieszczanie nazwiska na nagrobkach. Także w przytoczonych poniżej inskrypcjach tylko jedna zawiera nazwisko. Na nagrobkach osób wywodzących się ze znanych rodów (przede wszystkim chasydzkich), pojawiają się imiona dalszych przodków. Dla przykładu w Muszynie na nagrobku Jehudy, syna Szmuela, zmarłego w 1900 roku, występuje zwrot: następca (dosłownie: prawnuk i wnuk) sprawiedliwego (cadyka) Icchaka Ajzyka⁵, przełożonego sądu rabinackiego w Lubartowie.

Niezbędnym elementem inskrypcji była data śmierci. Podaje ona dzień miesiąca (często dzień tygodnia), miesiąc i rok, który jest liczony według kalendarza żydowskiego. Innym sposobem podawania daty zgonu, który wypadł w święto, było jego oznaczenie. Kalendarz

4 Tytuł morenu został wprowadzony w XIV wieku jako potwierdzenie kwalifikacji do objęcia urzędu rabina.

5 Chodzi tutaj o Lewiego Izaaka z Berdyczowa, który działał w Lubartowie, i który był prekursorem chasydyzmu na ziemiach polskich.

żydowski jest oparty na syntezie systemu lunarnego z solar- nym. Żydowski rok ma 12 lub 13 miesięcy. W 19-letnim cyklu jest 12 lat z 12 miesiącami i 7 z 13 (w roku przestępnym miesiąc adar jest liczony dwa razy). Przyjęto liczyć lata od ustalonej w średniowieczu daty stworzenia świata, czyli w 3761 p.n.e. (tak więc rok 2000 według kalendarza żydowskiego to 5760). Na wielu cmentarzach, także w Muszynie, data podawana jest w zasadzie bez liczby tysięcy, a więc "według małej rachuby" (np. 694 oznacza 1934). Przy przeliczaniu dat należy uwzględnić, że rok żydowski rozpoczyna się z miesiącem tiszri (wrzesień-październik).

W zasadzie każda inskrypcja zakończona jest skrótem: תנצב"ה. Jest to nawiązanie do wersetu z I Księgi Samuela (25,29): "Niech jego dusza będzie związana w węzeł życia!"

A oto przykłady inskrypcji pochodzące z cmentarza w Muszynie:

1. Menachem Mendel, svn Pesacha ha-Lewi

1. וטהר את בני לוי
 2. פ"נ
 3. איש ישר ונכבד
 4. עסק כל ימיו בגמילות
 5. חסדים מו"מ נהג באמונה
 6. ונהנה מיגיע כפיו כל ימיו
 7. ה'ה מו"ה
 8. מנחם מענדל
 9. בן מו"ה פסח הלוי נפטר
 10. בן נ"ד שנים י"ד אייר תרצ"ד
 11. תנצב"ה

1. I będzie oczyszczał synów Lewiego⁶.
2. Tu został pochowany
3. mąż prawy i szanowany.
4. Czynił całe swoje życie czyny
5. miłosierdzia⁷. Swoje działanie i handlowanie prowadził sumiennie⁸.
6. I żył z trudu swoich rąk całe swoje życie⁹.
7. To jest nasz nauczyciel, pan i mistrz
8. Menachem Mendel,
9. syn naszego nauczyciela, pana i mistrza Pesacha ha-Lewi. Zmarł
10. w wieku 54 lat 14 ijar 694¹⁰.
11. Niech jego dusza będzie związana w węzeł życia!

6 Fragment Księgi Malachiasza (3,3): "Usiądzie więc, jakby miał przetapiać i oczyszczać srebro, i oczyści synów Lewiego i precedzi ich jak złoto i srebro, a wtedy będą składać Panu ofiary sprawiedliwe".

7 Por. Talmud Babiloński; Jewamot 79 a; por. Miszna: Awot I, 2.

8 Por. Talmud Babiloński; Szabat 31 a (może być podstawą pośredniej identyfikacji kupca).

9 Peryfrastyczne określenie rzemieślnika.

10 Zm. 29 IV 1934 r.

2. Jerocham, syn Jehoszuy

1. [...] אונן כי כאה [...]
2. פ"נ
3. איש תם וישר הישיש מו'
4. ירוחם
5. בן מו"ה יהושע ע"ה נפטר בן
6. פ"ד שנים כ"ג שבט תרצ"ד לפ"ק
7. ישר באנשים [...]
8. רב טוב עשה [...]
9. ו[...]
10. ה[...]
11. מ[...]

1. [...] bowiem zasmuci!¹¹ [...]
2. Tu został pochowany
3. mąż zacny i prawy¹², starzec, nasz nauczyciel
4. Jerocham,
5. syn naszego nauczyciela, pana i mistrza Jehoszuy, niech spoczywa w pokoju! Zmarł w wieku
6. 84 lat 23 szwat 694¹³ według małej rachuby.
7. Prawy wśród mężczyzn [...] ¹⁴.
8. Czynił wiele dobra [...].
9. [...]
10. [...]
11. [...]

3. Awraham Pinchas, syn Sziomo Jakowa

1. פ"נ
2. הרבני המופלג בתורה
3. עסק בגמילת חסדים
4. והכניס אורחים בביתו
5. ונתן להם מלחמו ה"ה
6. הזקן מו"ה
7. אברהם פנחס
8. בן מו"ה שלמה יעקב ע"ה
9. י"נ בן צ"ג שני' כ"ג שבט תרצ"ד
10. תנצב"ה

11. Zachowane jedynie trzy słowa. Można domyślać się, że była tutaj lamentacja.

12. Księga Hioba 1,8; por. 1,1.

13. Zm. 8 II 1934 r.

14. Akrostych: początkowe litery zwrotów pochwalnych tworzą imię zmarłego (Jerocham).

(fot. Leszek Hońdo)

1. Menachem Mendel

2. Jerocham, syn Jehoszuy

3. Awraham Pinchas

4. Malka Kluener

1. Tu został pochowany
2. wybitny uczoney w Torze.
3. Postępował miłosiernie.
4. Gromadził gości w swoim domu
5. i dawał im ze swego chleba. To jest
6. starzec, nasz nauczyciel, pan i mistrz
7. Awraham Pinchas,
8. syn naszego nauczyciela, pana i mistrza Szlomo Jakowa, niech spoczywa w pokoju!
9. Odeszła jego dusza w wieku 93 lat 23 szwat 694¹⁵.
10. Niech jego dusza będzie związana w węzeł życia!

4. Malka Kluener

1. מלקה קלוענער
2. פ"נ
3. אשה חשובה וצנועה מרת
4. מלקה
5. בת מו"ה יהודא ליבוש ע"ה
6. נפטרה י"ז מרחשון תרצ"ח לפ"ק
7. מצות ה' שמרה עד אחריתה
8. לעניים ודלים תמכה בחמלתה
9. כל משפחתה בכו בהעדרתה
10. ה' ישלם לה שכר פעולתה
11. תנצב"ה

1. Maika Kluener.
2. Tu została pochowana
3. niewiasta poważana i cnotliwa, pani
4. Malka,
5. córka naszego nauczyciela, pana i mistrza Jehudy Leibusza, niech spoczywa w pokoju!
6. Zmarła 17 marcheszwan 698¹⁶ według małej rachuby.
7. Przykazania Boga zachowywała do swego końca¹⁷.
8. Biednych i ubogich wspierała w swojej litości.
9. Cała jej rodzina zapłacze w jej nieobecności.
10. Pan jej odplaci nagrodą za jej czyn.
11. Niech jej dusza będzie związana w węzeł życia!

15. Zm. 9 II 1934 r.

16. Zm. 22 X 1937 r.

17. Akrostych: Malka.

CMENTARZ ŻYDOWSKI W MUSZYNIE

